

Centrum Badania Opinii Społecznej

ul. ŻURAWIA 4 skr. pt. 24

00-955 WARSZAWA 15

SEKRETARIAT: 28-37-04; 29-35-69

Telefon dyżurny 21-34-34

ZESPÓŁ REALIZACJI BADAŃ: 40-56-41

Telex: 816-436

BD/183/37/89

DRUGA WOJNA ŚWIATOWA ORAZ PROBLEM ODPOWIEDZIALNOŚCI ZA JEJ WYWOŁANIE W OPINII OBYWATELI POLSKICH I REPUBLIKI FEDERALNEJ NIEMIEC

Warszawa, sierpień 1989 r.

W lipcu 1989 roku - w przededniu pięćdziesiątej rocznicy wybuchu II wojny światowej - przeprowadzono w Polsce¹ oraz w Republice Federalnej Niemiec² badania opinii publicznej zmierzające do ustalenia, jak żywa jest pamięć o ostatniej wojnie w obu społeczeństwach oraz jak powszechne jest wśród nich przekonanie o odpowiedzialności Niemców za rozpętanie światowego konfliktu.

Polacy nieco rzadziej powracają myślami do II wojny niż Niemcy z RFN, choć w obu społeczeństwach w zdecydowanej mniejszości są ci, którzy nigdy o niej nie myślą. Rozkład odpowiedzi na pytanie: "Jak często myśli Pan(i) o II wojnie światowej?" był następujący (dane w procentach):

	<u>Polska</u>	<u>RFN</u>
Bardzo często	8,4	13,0
Często	18,6	20,0
Czasami	47,6	45,0
Nie myślę w ogóle	25,4	21,0

} 27,0   } 33,0

Jak należało przypuszczać, pamięć o wojnie silnie różnicuje przynależność pokoleniowa (tab. 1). W społeczeństwie polskim wraz z wiekiem rośnie liczba respondentów, którzy bardzo często lub często myślą o minionej wojnie; blisko połowa najmłodszych ankietowanych (do 24 lat) w ogóle nie poświęca uwagi temu tematowi, natomiast prawie 65% ludzi starszych, którzy wojnę przeżyli, stale wraca do niej myślami. Inny kształt zależności te przybierają w społeczeństwie niemieckim. Często lub bardzo często myśli o wojnie co piąty z grupy najmłodszych ankietowanych i tylko 13% badanych w wieku 25-34 lata. W grupach wiekowych powyżej 35 lat odsetek często wspominających wojnę systematycznie rośnie.

---

¹ Badanie pod hasłem "Aktualne wydarzenia (13)" zostało przeprowadzone przez Centrum Badania Opinii Społecznej na reprezentatywnej 1500-osobowej próbie udziałowej dorosłej ludności Polski.

² Sondaż został zrealizowany przez Institut für angewandte Sozialwissenschaft (Infas) na 1000-osobowej próbie losowej, reprezentatywnej dla dorosłej ludności RFN.

Oba sondaże zrealizowano na zlecenie magazynu Kontraste Telewizji Zachodniemieckiej SFB.

Tabela 1

Respondenci	Wiek	Liczeb- ność (N=100%)	Odsetki odpowiadających na pytanie: "Jak często myśli Pan(i) o II wojnie światowej?"			
			bardzo często	często	czasami	nie myślę w ogóle
z Polski	18-24	171	1,2	4,7	47,4	46,8
	25-34	412	3,2	9,7	55,1	32,0
	35-49	372	4,0	15,3	51,9	28,8
	50-64	373	15,3	28,4	43,2	13,1
	65 lat i więcej	164	23,8	40,9	28,0	7,3
z RFN	18-24	126	11,0	11,0	48,6	29,0
	25-34	179	4,0	9,0	58,0	26,0
	35-49	241	9,0	18,0	46,0	27,0
	50-64	230	16,0	26,0	42,0	16,0
	65 lat i więcej	196	23,0	33,0	33,0	11,0

Niemcy należący do młodego lub średniego pokolenia (do 49 lat) częściej myślą o wojnie niż ich polscy rówieśnicy. Odsetki wspominających lata 1939 - 1945 wśród starszych respondentów są zbliżone w obu badanych społeczeństwach, choć Niemcy, którzy przeżyli wojnę jako jej uczestnicy lub świadkowie (65 i więcej lat), nieco częściej niż Polacy w tym samym wieku wykazują skłonność do wypierania jej z pamięci.

Rozpamiętywanie wydarzeń lat 1939 - 1945 jest uzależnione także od poziomu wykształcenia. Polacy z wykształceniem podstawowym lub niepełnym podstawowym znacznie częściej myślą o wojnie niż absolwenci szkół średnich i zasadniczych zawodowych (tab. 2). Wśród tych ostatnich do rzadkości należą myślący o tamtych latach, a co trzeci badany okazuje nawet całkowity brak zainteresowania. Inne nastawienia przejawiają respondenci z wykształceniem wyższym: jedna trzecia myśli o wojnie często lub bardzo często, natomiast relatywnie rzadka jest całkowita obojętność wobec wydarzeń tego okresu.

Tabela 2

Respon- denci	Wykształcenie	Liczeb- ność (N=100%)	Odsetki odpowiadających na pytanie: "Jak często myśli Pan(i) o II woj- nie światowej?"			
			bardzo często	często	czasami	nie myślę w ogóle
z Polski	niepełne podsta- wowe	81	13,6	40,7	35,8	9,9
	podstawowe	554	12,6	22,6	42,8	22,0
	zasadnicze zawo- dowe	333	3,9	9,6	53,5	33,0
	średnie	417	6,2	13,9	50,6	29,3
	wyższe	109	5,5	26,6	51,4	16,5
z RFN	niepełne podsta- wowe	166	11,0	29,0	34,0	25,0
	podstawowe	395	11,0	20,0	43,0	25,0
	zawodowe	235	15,0	14,0	52,0	19,0
	średnie, wyższe	166	17,0	22,0	51,0	10,0

Nastawienia obywateli RFN kształtują się podobnie: największe odsetki ludzi często lub bardzo często myślących o wojnie występują w grupach o najniższym i najwyższym poziomie wykształcenia. Zależności te nasuwają hipotezę, że w obu krajach zainteresowaniu II wojną światową sprzyjać mogą te same czynniki. Pierwszy to osobiste doświadczenie, przeżycie wydarzeń lat 1939 - 1945. Ludzie starsi bowiem, pamiętający ten okres relatywnie często w porównaniu z młodszymi generacjami - reprezentują niski poziom formalnego wykształcenia. Drugim czynnikiem sprzyjającym myśleniu o wojnie jest zainteresowanie historią, jej przemianami i prawidłowościami. Wrażliwość historyczna zaś bardzo wyraźnie wiąże się z wyższym poziomem edukacji.

W społeczeństwie zachodnioniemieckim refleksji o wojnie sprzyja także pochodzenie. Często lub bardzo często myśli o wojnie ponad połowa badanych wywodzących się z terytoriów należących

obecnie do NRD albo do Polski i mniej niż jedna trzecia pochodzących z terenów obecnej RFN (tab. 3). Na zależność tę może wywierać wpływ także wiek badanych (czego nie możemy skontrolować). Wydaje się jednak bardzo prawdopodobne, że przeżycia rodziny lub osobiste doświadczenia związane ze zmianą miejsca zamieszkania, spowodowaną wojną lub jej konsekwencjami, mogą sprzyjać refleksji o tym okresie.

Tabela 3

Pochodzenie	Liczebność (N=100%)	Odsetki odpowiadających na pytanie: "Jak często myśli Pan(i) o II wojnie światowej?"			
		bardzo często	często	czasami	nie myślę w ogóle
Terytorium RFN	743	12,0	18,0	47,0	22,0
Terytorium NRD lub Polski	102	22,0	35,0	30,0	12,0

Na uwagę zasługuje fakt, że pamięć o wojnie nie różnicuje płeć respondentów: w obu krajach kobiety wracają myślami ku latom 1939 - 1945 niemal równie często jak mężczyźni (tab. 4).

Tabela 4

Respondenci	Płeć	Liczebność (N=100%)	Odsetki odpowiadających na pytanie: "Jak często myśli Pan(i) o II wojnie światowej?"			
			bardzo często	często	czasami	nie myślę w ogóle
z Polski	mężczyźni	725	8,6	19,4	48,0	24,0
	kobiety	770	8,3	17,8	47,1	26,8
z RFN	mężczyźni	453	11,0	21,0	47,0	20,0
	kobiety	520	15,0	20,0	43,0	22,0

Drugim badanym przez oba ośrodki zagadnieniem był problem odpowiedzialności za wywołanie II wojny światowej. Społeczeństwo polskie niemal powszechnie za wywołanie światowego konfliktu wini wyłącznie Niemców. Zdanie to podziela jednak tylko niespełna połowa respondentów zachodnioniemieckich. O współodpowiedzialności Polaków przekonanych jest 14% ankietowanych z RFN. Pozostali najczęściej szukają winy państw innych niż Niemcy i Polska. Należy przy tym podkreślić, że wśród badanych z RFN znacznie częściej niż w Polsce spotykamy się z brakiem sprecyzowanej opinii. Rozkład odpowiedzi na pytanie: "Kto Pana(i) zdaniem ponosi winę za wybuch II wojny światowej?" był następujący (dane w procentach).

	<u>Polska</u>	<u>RFN</u>
Wyłącznie Niemcy	85,6	49,0
Również Polacy	3,7	14,0
Inni	10,1	23,0
Brak zdania	0,5	14,0

W Polsce odpowiedzi kobiet i mężczyzn rozkładały się bardzo podobnie. W RFN mężczyźni częściej niż kobiety mieli wyrobione zdanie - stąd większe są wśród nich odsetki uznających wyłączną winę Niemiec, jak i obciążających współodpowiedzialnością Polaków (tab. 5).

Tabela 5

Respondenci	Płeć	Liczebność (N=100%)	Odsetki odpowiadających na pytanie: "Kto Pana(i) zdaniem ponosi winę za wybuch II wojny światowej?"			
			wyłącznie Niemcy	również Polacy	inni	brak zdania
z Polski	mężczyźni	722	85,3	3,2	11,5	-
	kobiety	767	87,0	4,2	8,9	-
Z RFN	mężczyźni	453	53,0	17,0	22,0	8,0
	kobiety	520	46,0	12,0	24,0	18,0

Opinie o wyłącznej winie Niemiec są powszechne we wszystkich pokoleniach Polaków, a analiza odpowiedzi poszczególnych grup wiekowych nie pozwala stwierdzić wyraźnych regularności. Można jednak

stwierdzić, że pamiętający II wojnę światową rzadziej współodpowiedzialnością za wybuch wojny obciążają Polaków lub inne państwa. Natomiast w pokoleniu młodszym i średnim opinie o winie państw trzecich (innych niż Niemcy i Polska) są nieco częstsze - wyraża je od 7 do 16%.

Poglądy najmłodszej generacji Niemców różnią się od przekonań starszych badanych. Młodzież w wieku do 24 lat znacznie rzadziej niż ludzie w przedziale wiekowym 25-34 lata wskazują na wyłączną winę Niemców - częściej natomiast wspominają o współodpowiedzialności innych państw. W pozostałych generacjach wraz z wiekiem zmniejszają się odsetki uznających wyłączną winę Niemców, zwiększa się natomiast liczba przekonanych o współodpowiedzialności Polaków oraz o winie państw trzecich (tab. 6).

Tabela 6

Respondenci	Wiek	Liczebność (N=100%)	Odsetki odpowiadających na pytanie: "Kto Pana(i) zdaniem ponosi winę za wybuch II wojny światowej?"			
			wyłącznie Niemcy	również Polacy	inni	brak zdania
z Polski	18-24	170	78,2	5,3	16,5	-
	25-34	411	84,9	4,1	10,9	-
	35-49	371	84,4	4,6	11,1	-
	50-64	371	90,0	3,0	7,0	-
	65 lat i więcej	163	93,3	0,6	6,1	-
z RFN	18-24	126	49,0	8,0	28,0	15,0
	25-34	179	59,0	10,0	15,0	16,0
	35-49	241	50,0	13,0	24,0	13,0
	50-64	230	48,0	18,0	22,0	12,0
	65 lat i więcej	196	39,0	21,0	26,0	14,0

Wykształcenie nie wiąże się z wyraźnymi różnicami opinii wśród Polaków. Uwagę zwraca jedynie fakt, że badani z wykształceniem co najmniej zasadniczym zawodowym częściej niż responden-

ci z co najwyżej z podstawowym wskazują na współodpowiedzialność za wybuch II wojny światowej państw trzecich. W społeczeństwie zachodnioniemieckim natomiast im wyższy jest poziom wykształcenia, tym częściej spotykamy opinię, że winę za wybuch wojny ponoszą jedynie Niemcy, zmniejszają się natomiast odsetki obciążających odpowiedzialnością państwa trzecie i Polaków (tab. 7).

Tabela 7

Respon- denci	Wykształcenie	Liczebność (N=100%)	Odsetki odpowiadających na pytanie: "Kto Pana(i) zdaniem ponosi winę za wybuch II wojny światowej?"			
			wyłącznie Niemcy	również Polacy	inni	brak zdania
z Polski	niepełne pod- stawowe	79	91,1	1,3	7,6	-
	podstawowe	553	89,3	3,1	7,6	-
	zasadnicze za- wodowe	333	81,4	5,4	13,2	-
	średnie	415	85,3	3,6	11,1	-
	wyższe	108	84,3	3,7	12,0	-
z RFN	niepełne pod- stawowe	166	39,0	17,0	26,0	18,0
	podstawowe	395	44,0	21,0	24,0	11,0
	zasadnicze za- wodowe	235	50,0	9,0	25,0	16,0
	średnie lub					
	wyższe	166	71,0	5,0	14,0	10,0

Obywatele RFN pochodzący z terenów należących obecnie do NRD lub Polski rzadziej niż pozostali obarczają Niemców wyłączną winą za wybuch wojny. Rzadziej też dopatrują się współwiny Polaków, częściej zaś szukają odpowiedzialnych wśród innych państw lub nie mają wyrobionego zdania (tab. 8).

Tabela 8

Pochodzenie	Liczebność (N=100%)	Odsetki odpowiadających na pytanie: "Kto Pana(i) zdaniem ponosi winę za wybuch II wojny światowej?"			
		wyłącznie Niemcy	również Polacy	inni	brak zdania
Terytorium RFN	743	50,0	17,0	23,0	10,0
Terytorium NRD lub Polski	102	39,0	11,0	27,0	23,0

x

x

x

Druga wojna światowa jest wciąż obecna w świadomości społeczeństwa Polski i Republiki Federalnej Niemiec. Wracają do niej myślami przede wszystkim ludzie, którzy ją przeżyli. Lata 1939 - 1945 stają się dla coraz większej części społeczeństwa przeszłością, a tym samym - przedmiotem refleksji historycznej. Ci, którzy o wojnie wcale nie myślą, są w obu krajach w mniejszości. Pokolenia Niemców z RFN nie pamiętające II wojny światowej częściej są bardziej zainteresowane wydarzeniami tamtych lat niż ich polscy równieśnicy. Z kolei Niemcy, którzy wojnę przeżyli, częściej chcieliby o niej zapomnieć niż starsze pokolenie Polaków.

Oba społeczeństwa wyraźnie różnią się opinią o odpowiedzialności za wybuch wojny. Wśród Polaków zdecydowanie dominuje pogląd o wyłącznej winie Niemców. Ze zdaniem tym zgadza się tylko niespełna połowa ankietowanych obywateli RFN. O tym, że wina nie leży wyłącznie po stronie Niemców, najczęściej przekonani są świadkowie II wojny. Ich dzieci i wnuki patrzą na dzieje najnowsze własnego narodu z większym krytycyzmem. Krytycyzm ten cechuje także najbardziej wykształconą część społeczeństwa zachodnioniemieckiego.